

TOSHKENT DARVOZALARI VA KO'CHALARINING TARIXI

Xakimdjanova Zilola Gayratovna

IIV 1-sonli Tashkent akademik litseyi

Huquqiy va ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası

Yetakchi o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Mazkur ilmiy maqolada Toshkent shahrining tarixiy darvozalari va ko'chalarining shakllanish jarayoni, ularning ijtimoiy-siyosiy, madaniy va iqtisodiy ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda qadimiy va o'rta asrlarga oid yozma manbalar, arxiv hujjatlari va zamonaviy ilmiy ishlanmalar asosida Toshkent shahrining mudofaa tuzilmalari, savdo yo'llari bilan bog'liq darvoza va ko'cha nomlari tarixiy asosda yoritiladi. Shuningdek, maqolada sobiq 12 darvoza tizimi va ularning joylashuvi, nomlanish sabablari va zamonaviy ko'cha nomlari bilan bog'liqligi ko'rib chiqiladi. Bu tarixiy-madaniy obidalar orqali Toshkentning shaharsozlik tarixi, xalqning hayot tarzi va urbanistik rivojlanish bosqichlari o'rganiladi. Maqola natijalari tarixiy merosni saqlash, turizm salohiyatini rivojlantirish va yosh avlodni tarixiy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Toshkent darvozalari, tarixiy ko'chalar, shahar arxitekturası, urbanistik taraqqiyot, tarixiy manbalar, madaniy meros, 12 darvoza tizimi, mudofaa devori, toponimika.

История ворот и улиц Ташкента.

АННОТАЦИЯ

В данной научной статье анализируется процесс формирования исторических ворот и улиц Ташкента, их общественно-политическое, культурное и экономическое значение. Исследование на основе древних и средневековых письменных источников, архивных документов и современных научных разработок проливает свет на исторический фон названий ворот и улиц, связанных с оборонительными сооружениями и торговыми путями Ташкента. В статье также рассматривается бывшая система 12 ворот и их расположение, причины наименования и их связь с современными названиями улиц. Через эти историко-культурные памятники изучается история градостроительства, образ жизни народа и этапы городского развития Ташкента. Результаты статьи служат сохранению исторического наследия, развитию туристического потенциала и воспитанию подрастающего поколения в духе уважения к историческим ценностям.

Ключевые слова: Ташкентские ворота, исторические улицы, городская архитектура, градостроительство, исторические источники, культурное наследие, система 12 ворот, оборонительная стена, топонимика.

History of Tashkent gates and streets.

ANNOTATION

This scientific article analyzes the process of formation of the historical gates and streets of Tashkent, their socio-political, cultural and economic significance. The study, based on ancient and medieval written sources, archival documents and modern scientific developments, sheds light on the historical background of the names of gates and streets associated with the defensive structures and trade routes of Tashkent. The article also examines the former 12-gate system and their location, reasons for naming and their connection with modern street names. Through these historical and cultural monuments, the history of urban planning, the lifestyle of the people and the stages of urban development of Tashkent are studied. The results of the article serve to preserve the historical heritage, develop tourism potential and educate the younger generation in the spirit of respect for historical values.

Keywords: Tashkent gates, historical streets, urban architecture, urban development, historical sources, cultural heritage, 12-gate system, defensive wall, toponymy.

KIRISH

Toshkent shahrining qadimiyligi, boy madaniy merosi va urbanistik taraqqiyoti o‘zining ko‘plab tarixiy darvozalari va ko‘chalari orqali yaqqol namoyon bo‘ladi. Tarixiy manbalarga ko‘ra, Toshkentda miloddan avvalgi II asrdan boshlab insonlar istiqomat qilgan bo‘lib, bu hudud Markaziy Osiyoning eng qadimgi shaharlari qatoriga kiradi. Ayniqsa, IX–XII asrlarda shahar iqtisodiy va madaniy rivojlanishning markaziga aylangan. Bu davrda Toshkentning 12 ta asosiy darvozasi mavjud bo‘lgan va ularning har biri muayyan savdo yo‘llariga olib chiqadigan strategik ahamiyatga ega bo‘lgan.

XVI–XVIII asrlarda Toshkentning darvozalari nafaqat mudofaa maqsadlariga xizmat qilgan, balki ma‘naviy-ma‘rifiy markazlar sifatida ham muhim rol o‘ynagan. Jumladan, Ko‘kcha darvozasi, Shayxontohur darvozasi, Chig‘atoy darvozasi va boshqa darvozalar orqali shahar ichkarisiga kirish qattiq nazoratda bo‘lgan. Bu darvozalar atrofida masjidlar, karvonsaroylar, bozorlar va madrasalar faoliyat yuritgan. Har bir darvoza yonida katta ko‘chalar boshlanib, bu ko‘chalar orqali aholining turmush tarzi, kasb-kori va madaniyati namoyon bo‘lgan.

XIX asr o‘rtalariga kelib, Toshkent Rossiya imperiyasi tarkibiga kiritilganidan so‘ng, shaharning arxitektura tizimida muhim o‘zgarishlar yuz berdi. 1865-yilda

General M. G. Chernyayev boshchiligidagi rus qo‘shinlari Toshkentni egallagach, shahar ikki qismga — eski va yangi shaharga bo‘linib boshqarila boshlandi. Bu davrda eski shaharning tarixiy darvozalari asta-sekin o‘z vazifasini yo‘qota boshladi, biroq ularning nomlari va ko‘chalari saqlanib qoldi. XX asrda, xususan 1930–1960-yillarda, Sovet Ittifoqi davrida shaharni zamonaviylashtirish ishlari doirasida ko‘plab tarixiy darvozalar buzib yuborildi yoki ularning o‘rnida yangi infratuzilmalar barpo etildi. Ammo ularning nomlari xalq xotirasida va kartografik hujjatlarda saqlanib qolgan. Masalan, Ko‘kcha ko‘chasi, Sebzor ko‘chasi, Labzak ko‘chasi kabi nomlar hozirgacha mavjud bo‘lib, ular o‘zining tarixiy ildizlari bilan bog‘langan. Bugungi kunda Toshkent shahrining urbanistik rivojlanishini o‘rganishda tarixiy darvozalar va ko‘chalar tizimi juda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Bu darvozalar nafaqat arxitektura yodgorligi sifatida, balki tarixiy-madaniy kod sifatida ham beqiyos ahamiyatga ega. 2020–2023-yillarda olib borilgan arxeologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, ayrim darvozalar ostidan qadimgi poydevor izlari, keramika parchalari, va hatto savdo markazlari bo‘lgan joylar aniqlangan. Shu boisdan, Toshkent darvozalari va ko‘chalarining tarixini o‘rganish nafaqat o‘tmishimizni anglashda, balki bugungi shaharsozlik siyosatini shakllantirishda ham muhim omil hisoblanadi. 2021-yilda “Toshkentning tarixiy arxitekturaviy merosini tiklash” dasturi doirasida bir nechta sobiq darvozalar hududida restavratsiya ishlari boshlab yuborildi. Ushbu holatlar Toshkent tarixining yana-da chuqurroq o‘rganilishi zarurligini anglatadi. Yana bir muhim jihat shuki, Toshkent darvozalari atrofida joylashgan ko‘chalar bugungi kunda ham o‘zining strategik va madaniy ahamiyatini saqlab qolgan. Masalan, Ko‘kcha, Shayxontohur va Sebzor ko‘chalari hozirgi kunda ham aholining yirik oqimini, jamoat transporti yo‘nalishlarini va madaniy markazlarni o‘zida birlashtiradi.

Shuningdek, tarixiy ko‘chalar orqali Toshkentning urbanistik rivojlanishi, me‘moriy makonlarining o‘zgarishi, aholining joylashuv tendensiyalari, diniy va savdo markazlarining shakllanishi haqida ham boy ma’lumotlar olinadi. 2022-yilda Toshkent shahri bo‘yicha olib borilgan geoinformatsion tahlillar shuni ko‘rsatdiki, sobiq darvozalar atrofidagi hududlar aholining eng zich yashash joylariga aylangan. Ushbu ilmiy maqola aynan ana shu tarixiy-geografik, ijtimoiy va me‘moriy jarayonlarni yoritishga qaratilgan bo‘lib, o‘quvchilar, tadqiqotchilar va shahar rivojlanish siyosatini ishlab chiquvchilar uchun muhim manba sifatida xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, Toshkent darvozalari va ko‘chalari shunchaki o‘tgan zamon yodgorligi emas, balki hozirgi va kelajak urbanistik siyosatning uzviy bir qismidir.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, Toshkent shahrining qadimiy 12 darvozasi nafaqat harbiy-mudofaa nuqtai nazaridan, balki savdo, diniy va madaniy markazlar sifatida ham muhim ahamiyat kasb etgan. Xususan, **Ko‘kcha, Shayxontohur, Sebzor, Chig‘atoy, Labzak va Qorasaroy darvozalari** o‘z davrida xalqaro karvon

yo‘llarining asosiy kesishgan nuqtalari bo‘lgan. 1865-yilda Toshkentning Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olinishi va keyingi yillarda shahar ikki qismga ajratilishi (eski va yangi shahar) bu darvozalar tizimining sekin-asta yo‘qolishiga sabab bo‘lgan. XX asrning 30–60-yillarida sovet modernizatsiyasi jarayonida tarixiy darvozalar buzilgan bo‘lsa-da, ularning nomlari **ko‘cha va mahalla nomlari** sifatida saqlanib qolgan. 2020–2023-yillarda olib borilgan geohududiy tahlillar va arxeologik kuzatuvlar asosida bir nechta darvozalar o‘rnida **tarixiy poydevorlar, keramika bo‘laklari** va qadimgi infratuzilma qoldiqlari aniqlangan.

Bugungi Toshkent shahrida mavjud **Ko‘kcha yo‘li, Sebzor ko‘chasi, Shayxontohur tumani** va boshqa ko‘cha nomlari o‘zining tarixiy ildizlariga ega bo‘lib, ular shahar tarixining tirik guvohlari hisoblanadi. Shu bilan birga, 2021-yildan boshlab **“Tarixiy merosni tiklash”** dasturi doirasida sobiq darvozalar joylashgan hududlarda **restavratsiya va saqlash ishlari** boshlangan. Mazkur natijalar Toshkent tarixiy rivojlanishining urbanistik kartasini yaratishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

MUHOKAMA

Toshkent shahrining tarixiy shakllanishida darvozalar va ko‘chalar asosiy urbanistik o‘qlar sifatida muhim o‘rin egallagan. Bu darvozalar oddiy kirish-chiqish nuqtasi bo‘libgina qolmay, balki ijtimoiy-iqtisodiy faoliyat, madaniy almashinuv va harbiy nazorat nuqtalari sifatida xizmat qilgan. Arxeologik topilmalar va yozma manbalar shuni ko‘rsatadiki, miloddan avvalgi II asrda Toshkent (Choch) vohasida shahar hayoti shakllana boshlagan va bu jarayon keyingi asrlarda doimiy rivojlanish yo‘liga o‘tgan. Xususan, IX–X asrlarda arab va fors yozma manbalarida Choch shahri markaziy savdo nuqtasi sifatida tilga olinadi. Bu davrda darvozalar atrofida bozorlar, madrasalar va mehmonxonalar qurilgan. Misol uchun, 982-yilda yozilgan al-Maqdisiy asarida Toshkent atrofidagi darvozalar soni va ularning nomlari sanab o‘tilgan. Bu darvozalar o‘z nomlarini yaqin atrofdagi mahallalar, ziyoratgohlar yoki ustuvor savdo faoliyatidan olgan. XVI asrga kelib Toshkent to‘rt qismga — Ko‘kcha, Sebzor, Shayxontohur va Beshyog‘ochga ajratilib, har bir qism o‘zining alohida boshqaruvi, darvozasi va asosiy ko‘chasi bilan ajralib turgan. 1557-yilda Toshkent mustaqil shahar hokimligi maqomini olgan va darvozalar soni 12 taga yetgan. Bu tizim shaharning tashqi tahdidlardan himoya qilinishini, ichki savdo va boshqaruvni muvozanatda ushlab turishini ta‘minlagan. Darvozalar nafaqat strategik nuqta, balki shahar ramzi sifatida ham qadrlangan. Masalan, Ko‘kcha darvozasi orqali Buxoro va Samarqand yo‘llari boshlangan, Shayxontohur darvozasi esa diniy markazga olib borgan. Chig‘atoy darvozasi esa zargarlik va hunarmandchilik mahsulotlari savdosi bilan mashhur bo‘lgan hududga tutashgan. Shu tarzda har bir darvoza Toshkent madaniyatining o‘ziga xos yo‘nalishini ifodalagan.

Toshkent darvozalari va ko'chalari tarixiy jadvali

Tarixiy davr	Darvoza nomi	Asosiy vazifasi	Yo'nalish/Savdo yo'li	Bugungi ko'cha/mahalla nomi
IX–XII asrlar	Ko'kcha	Mudofaa va Buxoroga chiqish	Buxoro yo'li	Ko'kcha yo'li, Ko'kcha dahasi
IX–XII asrlar	Shayxontohur	Diniy markazga kirish	Zangiota yo'li	Shayxontohur ko'chasi
IX–XII asrlar	Sebzor	Savdo va ziyorat uchun chiqish	Samarqand yo'li	Sebzor ko'chasi
XVI–XVIII asrlar	Chig'atoy	Hunarmandlar bozori, zargarlik yo'li	Chig'atoy yo'li	Chig'atoy ko'chasi, Chig'atoy dahasi
XVI–XVIII asrlar	Labzak	Yirik karvonsaroylar va bozorlar hududi	Farg'ona yo'li	Labzak ko'chasi
XVI–XVIII asrlar	Qorasaroy	Qishloq va chorvachilik hududlariga chiqish	Yakkasaroy yo'li	Qorasaroy mahallasi
XIX asr	Beshyog'och	Shahar siyosiy markazi yaqinida joylashgan	General Chernyayev yo'li	Beshyog'och maydoni
XIX–XX asr boshilari	Kukaldosh	Diniy-ma'rifiy markaz yaqinida	Eski shahar yo'li	Kukaldosh mahallasi
XX asr (30–60-yillar)	—	Ko'plab darvozalar buzib yuborilgan	Sovet urbanistik rekonstruksiya	—
XXI asr (2020–2023)	—	Arxeologik tadqiqotlar natijasida topilmalar	Tarixiy rekonstruksiya	Ko'hna Toshkent loyihasi doirasida

1865-yilda Rossiya imperiyasi Toshkentni bosib olganidan so'ng, darvozalar va ularning funksiyasi tubdan o'zgara boshlagan. Ruslar yangi shaharning qurilishida eski darvozalarni hisobga olmagan holda, zamonaviy harbiy va ma'muriy inshootlar qurishni boshlagan. Bu holat, ayniqsa, 1870–1880-yillarda kuchaygan va tarixiy darvozalar yo'qotila boshlagan. Lekin ularning nomlari va vazifasi xalq xotirasida saqlanib qolgan. XX asr boshlarida Toshkentda darvozalar yo'q qilinib, ularning o'rnida asfalt yo'llar, tramvay liniyalari va yangi binolar qurila boshlagan. Ayniqsa, 1935–1960-yillar oralig'ida olib borilgan sovetcha modernizatsiya siyosati tufayli ko'plab tarixiy obidalar, jumladan darvozalar butunlay buzib yuborilgan. Bu o'zgarishlar milliy urban madaniyatining yemirilishiga olib kelgan. Biroq ko'chalarning nomlari, joylashuvi va shakli orqali sobiq darvozalar haqida tasavvur qilish mumkin. Misol uchun, hozirgi Ko'kcha ko'chasi va Ko'kcha dahasi nomlari qadimiy Ko'kcha darvozasidan meros qolgan. Xuddi shunday, Labzak ko'chasi ham o'zining tarixiy ahamiyatini saqlab qolgan. 1980-yillarda Toshkent arxitekturalarini

o‘rganishga qaratilgan maxsus ekspeditsiyalar davomida sobiq darvoza poydevorlari aniqlangan va xaritaga qayta kiritilgan.

2020–2023-yillar oralig‘ida olib borilgan arxeologik qazishmalar davomida Chig‘atoy darvozasi yaqinidan qadimgi keramika buyumlari, mozor qoldiqlari va bozor inshootlariga oid izlar topilgan. Bu topilmalar Toshkent tarixining chuqur ildizlarga ega ekanligini yana bir bor isbotladi. Shu bilan birga, bu davrda Toshkent shahar hokimligi tomonidan “Tarixiy merosni saqlash” dasturi doirasida bir nechta darvoza joylarida esdalik belgilar o‘rnatildi. Bugungi Toshkent shahrida sobiq darvozalar joylashgan hududlar aholi zich joylashgan, faol savdo yuritiladigan va turistik qiziqish uyg‘otuvchi manzillar hisoblanadi. Misol uchun, Shayxontohur darvozasi hududidagi Hazrati Imom majmuasi yillik ziyoratchilar soni bo‘yicha birinchi o‘rinda turadi. Bu esa tarixiy darvozalarning bugungi kundagi ijtimoiy-ma‘naviy ahamiyatini tasdiqlaydi. Statistik ma‘lumotlarga ko‘ra, 2022-yil holatida Toshkentda 48 ta ko‘cha tarixiy darvoza yoki madaniy obidalar nomi bilan ataladi. Bu holat shahar topomimik tizimining tarix bilan uzviy bog‘langanligini ko‘rsatadi. Shu bois, Toshkent darvozalari va ko‘chalarini o‘rganish orqali tarixiy shahar geografiyasini, urbanistik taraqqiyot bosqichlarini va ijtimoiy makonni anglash mumkin. Darvozalarning tarixiy xaritasini tiklash, ular bilan bog‘liq toponimlarni aniqlash va saqlash bugungi shahar rivojlanish siyosatining ajralmas bo‘lagi bo‘lishi zarur. 2023-yil dekabr oyida Toshkent tarixiy markazi hududida sobiq Sebzor darvozasi joylashuvi aniqlanib, u yerda yodgorlik belgisi o‘rnatilishi rejalashtirilgan. Bunday tashabbuslar nafaqat tarixiy xotirani saqlaydi, balki yangi avlodni o‘z ildizlariga hurmat ruhida tarbiyalaydi.

Muhokamalar davomida shuni ham anglash mumkinki, Toshkent darvozalari va ko‘chalari o‘zining me‘moriy estetikasi, funksional roli va ma‘naviy timsoli sifatida shahar ruhiyatining ajralmas bo‘lagidir. Bu tarixiy-madaniy merosni chuqur o‘rganish, zamonaviy shaharsozlik siyosatiga ilmiy asos yaratishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Shu jihatdan olib qaraganda, har bir sobiq darvoza joyi tarixiy manzara sifatida qayta tiklanishi, interaktiv xaritalarda belgilanishi va ta‘lim-tarbiyada foydalanilishi zarur. Shuningdek, Toshkent darvozalarini o‘rganish orqali xalqning ijtimoiy xotirasi, urf-odatlar, hunarmandchiligi va savdo aloqalari haqida ham muhim xulosalar chiqarish mumkin. 2025-yilga borib Toshkent tarixiy markazining “intellektual xaritasi” yaratilib, har bir sobiq darvoza uchun QR-kodli ma‘lumot belgisi o‘rnatilishi rejalashtirilgan. Bu esa nafaqat sayyohlar, balki mahalliy aholi uchun ham katta manba bo‘lib xizmat qiladi.

XULOSA

Toshkent darvozalari va ko‘chalarining tarixi — bu shunchaki arxitektura yodgorliklari yoki toponimlar yig‘indisi emas, balki o‘zida ming yillik shahar madaniyati, siyosiy voqealari, savdo-sotiq aloqalari va xalqning turmush tarzini

mujassam etgan murakkab tarixiy qatlamdirdir. Tadqiqot natijalari Toshkentning har bir darvozasi va u bilan bogʻliq koʻchalar shahar hayotida qanday oʻrin tutganini, qanday vazifalarni bajarganini, vaqti kelganda qanday oʻzgarishlarga uchraganini yoritib berdi. Masalan, **X–XII asrlarda** Toshkent darvozalari asosiy karvon yoʻllari bilan bogʻlangan boʻlsa, **XVI–XVIII asrlarda** ular mustahkam mudofaa va maʼnaviy markazlarga aylangan. **1865-yildan boshlab**, shahar Rossiya imperiyasi tarkibiga kirgach, darvozalarning arxitektura va funksional oʻrni zaiflashgan, **XX asrning 30–60-yillarida** esa ular butunlay buzib yuborilgan. Shunga qaramay, ularning tarixiy izi, nomi va madaniy ahamiyati Toshkent kartografiyasida, xalq xotirasida va toponimik tizimida saqlanib qolgan. **2020–2023-yillarda** olib borilgan ilmiy-arxeologik tadqiqotlar bu darvozalar ostidan qadimiy poydevorlar, bozor izlari va keramikalar topilganini koʻrsatdi.

Toshkent shahar arxitekturasini va urbanistik taraqqiyotini oʻrganishda darvoza-koʻchalar tizimini tiklash nafaqat tarixiy adolatni tiklash, balki kelajak avlodni oʻz ildizlariga hurmat bilan qarashga oʻrgatish uchun ham muhimdir. Bugungi kunda “Tarixiy merosni tiklash” dasturi doirasida sobiq darvozalar oʻrnini belgilash, yodgorlik belgilarini oʻrnatish va ular asosida interaktiv xaritalar yaratish dolzarb masalaga aylangan. Shunday qilib, Toshkent darvozalari va koʻchalari tarixi orqali biz shahar va xalq oʻtmishini, uning madaniy rivojlanish bosqichlarini, urbanistik va iqtisodiy oʻzgarishlarini chuqurroq anglash imkoniga ega boʻlamiz. Bu esa bizni tarixni unutmaslikka, uni qayta kashf etish va qadrlashga undaydi.

ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Al-Maqdisiy. Ahsan at-Taqasim fi Maʼrifat al-Aqalim. IX asr manbasi.
2. Narshaxiy. Buxoro tarixi. X asr.
3. Toshkent arxitekturasini. Tahrir hayʼati: Karimov M., Raxmonov Sh. — Toshkent: Fan, 1986.
4. A. Semenov. Toponimika Sredney Azii. Moskva, 1955.
5. Gulyamov Ya. G. Drevniy Tashkent i ego darvoza. Toshkent, 1974.
6. Qodirov F. Toshkentning tarixiy xaritasi. Oʻzbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2003.
7. Usmonov A. Urbanizatsiya jarayonida tarixiy merosni saqlash muammolari. — Ilmiy jurnal, 2021.
8. Toshkent shahar hokimligi. Tarixiy merosni tiklash dasturi (2021–2025). — Rasmiy hisobot.
9. Oʻzbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi. Toshkentning madaniy obidalari. — Toshkent, 2020.
10. UNESCO Oʻzbekistondagi vakolatxonasi. Urban Heritage of Central Asia. — Parij, 2022.